

Predrag Jašović¹

Visoka škola za vaspitače u Aleksincu

RELIGIOZNOST U POEZIJI MILANA RAKIĆA

Apstrakt: U radu ukazujemo na mogućnost čitanja poezije Milana Rakića u novom ključu. Otvorili smo tematiku religioznosti kao jednu od osnovnih tema, ne samo poezije Milana Rakića, već i svih modernističkih pesnika u srpskoj poeziji. Rakić se uz Dučića uzima tvorcem savremenog pesničkog izraza. Smatra se da su oni pokazali neslućene vokalne, sematičke i artistske mogućnosti srpskog jezika. Rakić je retko osporavan, a nikad kao pesnik nije bio marginalizovan. Smatramo ga danas stožernim stubom srpske poezije u svakom domenu njenog potvrđivanja, a prevashodno *ljubavnom*, *refleksivnom* i *ljubavnom*. Zato smatramo da je od velikog značaja utvrditi u kojoj meri je Milan Rakić učestvovalo u oblikovanju književne tradicije u oblasti religiozne tematike, upotrebe religioznog patosa i religioznog podteksta, kao i koliko su njegove osnovne tematske pesničke preokupacije prožete religioznom tematikom.

Ključne reči: Milan Rakić, religiozna tematika, poetika.

Milan Rakić (1876-1938) je uz Jovana Dučića najznačajniji predstavnik srpske moderne. Štaviše, ova dva pesnika predstavljaju jedan zaseban poetički tok u razvoju lirskog izraza srpske moderne. Značaj poetike Milana Rakića za ukupan razvoj srpskog stiha, pesničkog izraza i poetike je dokazan. Milan Rakić je imao sreću, za razliku od Jovana Dučića, da njegovo pesništvo ne podleže marginalizaciji i ocenjivanju ideološkim, vanknjiževnim merilima. Mada su povremeno Rakiću osporavani stih i versifikacija (Pavlović 1974:141-150), to je činjeno

¹ pjasovic@gmail.com

retko. Kritička recepcija Rakićeve lirike može se svesti na poetičke interpretacije koje se, uglavnom, kreću u domenu semantike i domenu versologije. Više je onih interpretacija koje se bave tumačenjem značenja Rakićeve lirike.

Autori ovih interpretacija se slažu da je Rakić imao osećaj mere, da je pažljivo gradio stihove, pa se stoga nekim estetičkim neujednačenostima ne mora strogo suditi. Ističe se njegova originalnost i afirmisana pesnička drugost u odnosu na prethodnu epohu, kao „najveća vrednost“ (Gavrilović 1970:7). Najčešće se ističe da je sve to postigao zahvaljujući društvenoj sredini i građanskoj porodici iz koje je potekao (Gavrilović 1970:8-9).

Istican je i promišljan Rakićev pesimizam kao posebna značenjska komponenta njegove poetike (Skerlić 1961: 109-122; Gavrilović 1977:51-90; Pešić 1938:436-441). Njegov pesimizam kao poetička karakteristika promišljan je kao negativni nanos epohe (Skerlić 1961), ili kao pozitivna karakteristika koju Ksenija Atanasijević određuje kao stoički pesimizam (Antanasijević 1938:427-432).

Za Isidoru Sekulić koja je, pre svega, bila fascinirana Rakićevom ličnošću, njegov pesimizam je predstavljao svojevrsnu intelektualnu nadmoć. Zato je „Rakićev pesimizam inteligencije, pesimizam pronicanja u stvari, svirepog potvrđivanja, superiornog mirnog znanja.“ (Sekulić :253).

Od prvih prikaza Rakićeve poezije uočena su tri tematska kruga, koji se na semantičkom planu manifestuju kao rodoljubivo, ljubavno i refleksivno, filozofsko osećanje sveta. Najveći značaj Rakićevog pesništva nije sadržan u uvođenju pesničkih interesovanja za nove teme, već u jasnoći (Skerlić 1961:110). njegove poezije, novom originalnom pristupu staroj tematici koja će sada biti obogaćena i jednim novim osećanjem – nezadovoljstvom socijalnom nepravdom.

Nasuprot dualističkim krajnostima Pera Slijepčevića, koji smatra da Rakić nema veselu pesmu, Isidore koja Rakićevu poeziju deli na pesme života i pesimizma i Matoša koji je Rakićevu poeziju podelio na subjektivnu i patriotsku liriku, Vojislav Đurić „čudotvoran ključ“ za razumevanje Rakićeve poezije nalazi u pesmi Silno zadovoljstvo. On smatra da čovek koji i pored silnog osećanja očajanja, obmane i

izneverenih nada, veruje da je „silno zadovoljstvo osećati sve“, ne može biti pesimista, niti je to pesimizam. „To je optimizam nad optimizmom: čovek je zadovoljan što je takav kakav je, što u sebi nosi demona i anđela, što uz zlatne žice sadrži prljavu zemlju.“ (Đurić prema Milošević 1995:143).

Nasuprot tumačima Rakićeve poezije koji pronalaze njenu afirmaciju kroz čulno, plotsko, koje je isključivo telesne prirode, Vojislav Đurić na temeljima materijalističkog poimanja duše izvodi sasvim drugačiji zaključak. U poimanju plotskog rukovodi se aristofanovskim konceptom ljubavi, koji se bazira na rascepljenoj celini čoveka, gde polovine tragaju po svetu jedna za drugom. Zato on smatra da telesna ljubav nije samo odraz čulnosti, već je tu moguće „poistoveti telo sa dušom“ (Đurić prema Milošević 1995:146), jer smatra da bez duše, ima plotskog zadovoljenja, ali nema prave i iskrene ljubavi.

Zamišljeni nad sadržinom Ponosne pesme, kao nekad Đurić, savremeni tumači Rakićeve ljubavne lirike smatraju da u njegovoj lirici nije dominantno samo telesno i čulno. Ljubav se afirmiše kao svojevrsni intelektualni, refleksivni misticizam gde se prepliću božansko i ljudsko. „Ono što pesnik Milan Rakić ljubi, ne samo da nismo stvorili sami, nego je to stvorilo božanstvo: 'Kad ti ko božanstvo strašno sideš k nama...!' (*Ponosna pesma*). Pa, kao što, često, ljudska bića u mitovima uspostavljaju vlast u ljubavi nad bićima božanskim tako i pesnik čini u pesmi...“ (Strajnić 2009:472).

Miloš Milošević smatra da je „Rakić pesnik smrti, ljubavi i rodoljublja.“ (Milošević 1995:112). Vojislav Đurić je nešto proširio tematski krug Rakićevih pesničkih interesovanja. On kod Rakića pronalazi četiri grupe pesama: ljubavne, refleksivne, patriotske i vedrije (Đurić 1956). Rukovodeći se proširenim tematskim krugom koji je utvrdio Vojislav Đurić, Milorad Đurić sagledava Rakićevo pesništvo kao „koncentrične pesničke krugove“ (Đurić 1995:161). Pronalazi četiri tematska kruga: refleksivni, rodoljubivi, socijalni i ljubavni. Isidora Sekulić, preko množine intelektualnih potvrđivanja Milana Rakića, utvrđuje raznovrsnost njegovih egzistencija. Svako intelektualno potvrđivanje za Isidoru predstavlja egzistenciju. Rakićeva poezija i posvećeno izučavanje kritičkih tekstova, kako bi razumeo tajnu stvaranja

i sviranje na klaviru, predstavljaju tri zasebne egzistencije. Rekli bi, egzistencijalna potvrđivanja života jednog čoveka. Najznačajniji oblik egzistencije kroz koji se otkriva karakterna i duševna nadmoć Milana Rakića, prema Isidori, predstavlja njegov odnos prema bolesti, koju je, kao neminovnost, dostojanstveno prihvatio (Sekulić 1972:242-243).

Interpretacije u kojima se analizira forma, ritmika i stih Rakićeve lirike na aksiološkoj ravni ne čini koherentan sistem. Ima podeljenih mišljenja koja počivaju na suprotnim stavovima od toga da je Milan Rakić „jedan od velikih majstora srpske moderne jugoslovenske poezije [...]“, koji je srpsku poeziju „podigao na evropski nivo“ (Kršić 1972:226), do potpuno suprotnog stava koji govori da Rakić „nije bio veliki umetnik“, kao „ni veliki stvaralac“ (Pavlović 1972:146).

Pored zaključaka da je Rakićev stih muzikalan, „čist, zvonak, u književnosti srpske moderne nema savršenijih stihova“ (Milošević 1995:130), ili mišljenja da je „Rakićeva versifikaicija u vezi sa njegovom muzikalnošću“ (Kršić 1972:237) i onih autora koji nalaze da Rakić nije veliki pesnik, ima savremenih izučavalaca Rakićeve poezije koji na temelju dosadašnje kritičke recepcije, iscrpnom analizom utemeljenom u teoriji stiha dokazuju na konkretnom primeru domen u kojem je Rakić u oblasti versologije bio inovator.

Rakić, kao pesnik, nije bio samo miljenik aktuelnosti, kao što je bio slučaj sa Dučićem. Rakić će biti omiljeni pesnik i među čitalačkom publikom budućih naraštaja. To će posebno biti kod publike posle Drugog svetskog rata koja se razvijala u posebnim ideološkim i društvenim uslovima. Smatramo da je tome doprinela naglašena socijalna tematika (*Dolap*) i prkosna težnja slobodi (*U kvrgama*), kao i ubeđenje književnih kritičara da je Rakić „pesnik života, stvarnog života, pesnik mladosti i snage koja je prolazna i kratkoveka.“ (Gavrilović 1974:32). Sve to je činilo da Rakić bude blizak novom pokolenju Titovih pobednika koji su „raščistili“ sa prošlošću na čiji sjaj ih je Dučić neumorno podsećao i zbog toga je bio kažnjen.

Nije Zoran Gavrilović propustio da istakne i Rakićevu misaonost. Rakić je za Gavrilovića u prvom redu „mislilac i pesimist, pesnik duhovne gorčine koja proističe iz dubljih, čak metafizičkih

uzroka. Lepota Rakićeve poezije tako dobija naročite, suptilne i duboko spiritualne oblike“ (Gavrilović 1974:32).

Za nas je od značaja za ovu priliku da, iako Gavrilović nije sadržajem definisao „metafizički uzrok“ i „spiritualni oblik“, ističe ova značenja Rakićeve poezije koja prevazilaze materijalističko poimanje sveta. Drugim rečima, njegova realnost u poeziji nije rezultat ideološke slike sveta, već poetičkog oblikovanja unutrašnjeg osećaja kojim se doživljava realni svet. Realnost je sadržana u iskrenosti, a ne u realističkom postupku izdoktriniranog materijalističkim pogledom na svet.

Rakićeva iskrenost dolazi invocatio, kao i njegov pesimizam za koji će Branko Lazarević reći da je prešao u misticizam (Lazarević 1975:106). Međutim, taj misticizam nema nikakvih dodirnih tačaka sa religioznom misticizmom. Štaviše, Lazarević smatra da „do razrešenja u traženju bitnosti, Milan Rakić nije došao preko religije nego spomoću filozofije i osećanja“ (Lazarević 1975:106).

U težnji da istakne da Rakić u svojoj poeziji gotovo ništa ne duguje religioznom osećanju, Isidora Sekulić je još eksplicitnija. Ona smatra da „religioznih problema Rakić nije imao. Bog otac mu je verovatno bio nerazumljiv. Bog sin takođe nerazumljiv baš zbog pretrpljenih čovečanskih muka i zbog čovečanskih uzaludnih njegovih nada. Rakić, ako je imao opštu ideju o iskupljenju, nije imao religioznu žeđ za iskupljenjem. I tako Bogu nije dao nijednu strofu“ (Sekulić 1972:259).

Rakić je sav bio usmeren ka životu, ka njegovoj veličanstvenosti zadovoljstva, ali i tragičnosti, jer se prolaznost života nije dala prevladati. Kao moderan čovek, Rakić je u silnoj želji da preuzme ulogu Boga hteo sve i odjednom, čitav život da proživi „u trenutku jednom“ (*Jedna želja*). Ta nestrpljivost je osnovna odlika ondašnjeg modernog čoveka, a još više današnjeg vremena. Takva težnja životu je doprinela da se tek u nekoliko pesama i to na nivou simbola uoči religiozna tematika. Međutim, to ni izbliza ne dokazuje značaj prisutnosti religioznog osećanja u Rakićevoj poeziji.

Iz stihova pesme Varijacije možemo videti kako se Rakić odnosi prema sakralnim objektima i predmetima:

„Tvoje lice je kao ljupka freska
Na čađavom zidu starog hrama.
Dobra si kao Danteova Frančeska,
U tišini i miru živiš sama,
Bez sveta, da ti zamera il` pljeska,
A lice ti kao ljupka freska.“

(*Varijacije*)²,

ovi stihovi pokazuju da se Rakićev odnos prema sakralnim predmetima i objektima zasniva na pesničkoj, umetničkoj percepciji. Zato u navedenim stihovima sve što je sakralno jeste simbolički okvir rama u koji je smešten neobičan pesnički akt drage. Rakić kao umetnik poredi lik svoje drage sa ljupkim likom freske. To implicitno govori da je umetnik izrastao na religioznoj tradiciji. On ima osećaj za religiozno lepo, ali se njemu ne divi kao sakralitetu, već kao polaznoj vrednosti sa kojom se svaka druga lepota samo poredi. Zato čađavi zid hrama, na kome je smeštena freska, Rakiću ništa ne znači. Hram i zid su bitni samo kao objekat u kojem je smeštena freska. Kao realitet su zidovi hrama čak od minornog značaja, u odnosu na imaginarnu dobrotu Danteove Frančeske.

Tu nailazimo na svojevrsan izmešten odnos prema freski. Naime, freska se predstavlja kao „ljupka“, dok se telesnoj ženi pripisuje dobrota. Dakle, freska nije više „sveta ikona“, „Sveta slika“, ona je „ljupka“. Tim kvalifikativom nije ništa oduzeto od njene svetosti i sakralnog značaja. Taj kvalifikativ freski ne pripisuje telesnost. Naprotiv, njime se pokazuje transcendentna ljupkost, kao estetička polazna vrednost od koje će se krenuti u merenje lepote njegove drage. Ona može biti i dobra i lepa, ali ljupkost pripada samo liku sa freske. Za razliku od drage lirskog subjekta, koja tek treba da se odrekne potrebe da joj se laska, liku freske nije potrebna „praznih reči praska“ (*Varijacije*).

² Svi stihovi su preuzeti iz izdanja: Milan Rakić, *Pesme*, priredio Živorim Stojković, Prosveta, Beograd, 1974.

Lirski subjekt može, ali neće da laska. Sa imenom Hrista na usnama, on decidirano ustaje protiv laskanja ženi, kao najlicemernijim lažima kojima čovek, koliko unižava biće žene, toliko unižava i sebe:

„Dosta, za ljubav večitoga Hrista!
Ne mogu više, dosadno mi je sve.
Jedanput srce na laskanje prista
No više neće. Gledaj, sunce greje
I krivudava reka pod njim blista
Ko oreol na glavi starog Hrista.“

(*Varijacije*)

Odbivši da unižava sopstveno biće licemerjem, lirski subjekt biva nagrađen sunčevim zracima. Sjaj sunčevih zraka je entitetički predstavljen u prostoru prema odnosu gore-dole. „Sunce greje“ prema dole, gde „krivudava reka“ blista od sjaja sunčevih zraka i to „pod njim“. Refleksija sunčevih zraka kreće naviše u svesti recepcije preko oreola „na³ glavi starog Hrista.“ i tako, obasjavanjem sa svih strana, ostvaruje se opšta, Božja toplina ostvarena u svesti lirskog subjekta.

U narednoj strofi lirski subjekt ističe prirodu nasuprot ljudskoj prolaznosti i trošnosti. Kao svojevrsno iskupljenje, zalag za večnost, lirski subjekt savetuje zaborav: „O, zaboravi ljubav, patnje, trude“ (*Varijacije*). Lirski subjekt ističe neophodnost potiskivanja u zaborav svega što izaziva emocije, od ljubavi preko patnje do truda. Emocije su u neraskidivoj vezi sa laskanjem. Zato lirski subjekt želi da ih se odrekne, da ih zaboravi. Svojoj dragoj ukazuje da je plotska ljubav tek tren u odnosu na večnost modrih planina, koje njegova draga može da vidi pošto „otvori dušu“ i „oči bodre“.

U tim planinama je „spas, i uteha i nada“, jer je lirski subjekt svestan krhkosti ljudske prirode, snage vere, kako u čoveku, tako i u pesniku:

„Mi ćemo, slabi, prevrnuti verom,
Idolu drugom, bez suza i jada,

³ Podvukao P.J.

Pređaćemo se rećuju i perom;

(*Varijacije*)

Ne samo da je krhka vera u čoveku, već ga i njegova prolaznost, proces starenja čini slabim za razliku od prirode koja je uvek „ista, uvek mlada“. Zato lirski subjekt euforično uzvikuje: „Priroda, taj spas, i uteha, i nada.“ (Varijacije).

Veru u prirodu ne treba doživljavati kao ispoljavanje neke paganske verske težnje lirskog subjekta, već kao poentiranje čiji je ključ razumevanja u biblijskom podtekstu. Pronalaženje spasa u prirodi, ništa drugo nije do težnja čoveka da se vrati svojem prvobitnom rajskom okruženju čiju je sliku harmonije zadržao duboko u svesti, nosi je kao genetski zapis još od izгона svojih pra-roditelja Adama i Eve.

U pesmi Priziv motiv molitve nije obrađen kao hrišćanski molitveni čin gde vernik uspostavlja najintimniju, najiskreniju i najdirektniju vezu sa Bogom. Čin molitve je uprošćen. Molitva služi da se uspostavi veza između drage i dragog, koji će se sigurnije osećati znajući da draga za njega moli:

„Pomeni me u molitvama tvojim
Kad sunce pada za daleke gore.
Jer znaj da mene kobne misli more,
I da se, kao slabo dete, bojim.“

Strah, koji oseća lirski subjekt, u prvoj strofi više deluje kao pesnički dekor, dok u četvrtoj strofi dobija svoje realno izvoriste u nečastivoj sili:

„Pomeni me u molitvama mila,
I ja ću znati u časove tame,
Kad opet grune *nečastiva sila*,⁴
(*Priziv*)

⁴ Podvukao P.J.

Dok molitva, kao religiozni čin, u pesmi deluje sekundarno, dotle priziv lirskog subjekta, što se može razumeti i kao drugo ime za molitvu, deluje iskreno i primarno. Pesma Priziv je dvostruka molitva. To je molitva lirskog subjekta za molitvu. Prizivom drugome – dragoj, da se za njega moli je potreba lirskog subjekta da se u predstavljenom svetu pesme potvrdi kao živo biće. Samo onaj koji se nalazi u molitvama drugog, može reći da je željen i voljen. Dakle, da je živ. Ovom pesmom, posredno, preko simbola i podteksta pesme Rakić pokazuje svoj, možda podsvesni, ali aktivni odnos prema značenju i značaju molitve.

Aktivni odnos prema religiji potvrđuje i činjenica da lirski subjekt oseća „silno zadovoljstvo“ kad u njegovoj duši pobožnoj i vernoj „zašumore himne, pohvale i nade“ (*Silno zadovoljstvo*). Kad vidi da su izneverene nade u zemaljske nagrade, pesnik se uzda u nagradu na nebesima:

„Nagradu za trude nebo će ti dati:

Mračnu, dobru raku, i večni mir⁵!“

(*Dolap*)

Ovi stihovi zaista deluju sumorno. Takvim ih ne čini pesimistični odnos prema svetu, već njihova realističnost, grubo sučeljavanje čoveka sa istinom o sebi samom. Pored mračnog osećaja prolaznosti, za ove stihove možemo reći da pružaju hrišćanski optimistički pogled na svet, jer se preko truda, trpljenja i muka dolazi do večnog mira. Međutim, blagodeti tog hrišćanskog mira nisu mogle da se nametnu. U svom tihovanju deluju nemoćno u odnosu na epitepe mračan i dobro koji vezani za raku odzvanjaju ironijom. Budući da raka/ grob predstavlja prekid egzistencije, nikako ne može biti prihvaćena kao nagrada.

Opet, bez obzira koliko da je tih, neprimetan i nenametljiv nebeski mir, saživot sa Hristom, u odnosu na iskazanu ironiju i žalost za prekidom egzistencije, večiti mir je prisutan. U pesmi je ekspliciran kao nagrada, koliko god ona izgledala ironično, realnost jeste. Iako se ne

⁵ Podvukao P.J.

nameće kao optimizam, večiti mir jeste optimističko prevladavanje večne smrti večnim mirom, odnosno večnim životom. Zemaljski pesimizam, Rakić je u ovoj pesmi prevladao nadzemaljskim optimizmom koji ima svoje čvrsto utemeljenje u hrišćanskoj religiji.

U pesmi Rakić veruje u zagrobni život:

„Verujem da negde van našeg kruga,
Van granica zemlje kržljave i sive,
Pod večitim sjajem nepreglednih duga,
Vaše drage duše kao nekad žive.“

(Dragim pokojnicima)

Njega boli nemogućnost što ne može da vidi kako taj život posle života izgleda. Zanima ga da li su tamo drage duše jadni Prometeji „bez poleta smela“. Iako ne imenuje svet u kome bi drage duše mogle posle smrti uživati blagodeti večnog života, već taj prostor inicijalno određuje kao nešto što se nalazi „van našeg kruga“, prostor u kome bi drage duše živele „večito vreme/ nepomične, hladne, nemoćne i neme“ (*Dragim pokojnicima*), pesnik određuje kao pakao. Dakle, u odnosu na život u večitim mukama, određuje se prema hrišćanskim načelima u poimanju večitog života. Mesto takvog života nije potrebno imenovati ukoliko je imenovano mesto života u večitim mukama. To još jednom pokazuje Rakićevo utemeljenje u religiji, koje on, naravno, ne promišlja kao teolog, već kao pesnik.

U sonetima (I i II), Rakić peva o prolaznosti, koji je osnovni uzrok njegovog pesimizma. U prvom sonetu opeva prolaznost, surovost vremena koje će sve izbrisati. Zanimljivo je da je Rakić ubeđen i u prolaznost sopstvenog dela, jer smatra da će svako delo nestati „pisalo ih pero, il' puške i mači“. To govori da Rakić nije verovao u nadvremenost umetničkih dela, kao ni u stravičnost zločina.

Ako se rukovodimo stihovima: „jer što ja ne pamtim, nikad bilo nije!“ (*Površni utisci, II*), Rakićevo sagledavanje umetničke lepote možemo svesti na subjektivni doživljaj, gde činom percepcije subjekt postaje merilo prema kojem se vrednuje umetnik i njegovo delo.

U drugom sonetu lirski subjekt se našao na sahrani. Sa dosta ironije on se obraća sebi: „Znao ga nisam, pa zašto bih plakao?“. Njegov plač i „čudna jeza“ nisu ništa drugo do strah, ne od smrti, jer „smrt je tako laka“ (*Želja*). On se boji prolaznosti i onoga što dolazi posle smrti:

„I zanatske suze zabrađenih žena
I bol izveštačeni ravnodušnih ljudi,“

(*Želja*)

Smrt je strašna, jer licemerstvo ljudi tada dolazi do izražaja. Oficijelna žalost narikača i sveštenika njemu deluje suviše jetko. Zato bi lirski subjekt da umre u tišini „nečujno, kao miris uvenulog cveta“, bez ikakve malograđanske pompe. Izbegavanje malogrđanske gužve oko samrtnog kovčega, ne podrazumeva da lirski subjekt želi da njegovo telo u takvom trenutku bude ostavljeno. I te poslednje minute njegovih zemnih ostataka, on bi da provede sa dragom.

Lirski subjekt u poeziji Milana Rakića je svestan Boga. On je svestan i „strašnih iskušenja“ (*Jedna želja*) koje život stavlja pred njega, ali uprkos tome u silnoj ljubavi prema životu on bi ceo život da izživi „u trenutku jednom“. Ne želi da se život sastoji iz niza ugodnih trenutaka koji se čekaju i koje treba zaslužiti, već želi da sve te trenutke pretvori u jedan tren. U tom ekstatičnom granju za veličanstvenošću življenja, za nadrenalinom života, sadržana je klica Rakićevog pesimizma, pesničke iskrenosti i realističnosti izraza.

Lirski subjekt je u nekom čudnom odnosu sa Bogom. Nema odricanja Boga, niti promišljanja njegovog činjenja. Lirski subjekt postavlja pitanja sebi samom. On više pita nego što daje odgovore. U Rakićevoj poeziji Gospod deluje nekako nedodirivo. On je daleko, iako je lirski subjekt svestan njegovog postojanja i uticaja na njegov život. Lirski subjekt je svestan da je Bog uzrok što neće doživeti duboku starost: „Ja znam meni Gospod neće dati/ Starost duboku (...)“ (*Starost, II*). Svoje sopsto posmatra kao Božiju tvorevinu: „Gospod je tako hteo da me stvori“, koja se, kao konačno stvorena i određena prema Božijem liku, ne može menjati i mora biti prihvaćena.

Time što je Gospod stvorio lirski subjekt:

„U zemlji gde se monotono živi
Promiču dani ni bolji ni gori,
I, sivi, klize u nedogled sivi.“

(Prelazno pokolenje),

pored toga što Rakić anticipira sivilo svoje aktuelnosti, on prihvata život onakav kakav je na zemlji, među takvim ljudima kakvi jesu. Pesnik je izmiren sa životnom datošću. Život je prihvaćen kao dar Božiji. Ipak, Rakić ne bi bio vrhunski pesnik da nije pokušao da život koji mu je darovan ispuni sadržajem koji je različit od sadržine života na koji su navikli u njegovom okruženju. U tom pokušaju on se stalno kreće „između sveta čeznuća i stvari“ (*Prelazno pokolenje*), između onoga kako bi moglo biti i onoga kako jeste.

Rakić je, kao malo koji pesnik srpske moderne, bio svestan života, njegovih polariteta, lepota i zala. Malo je ko zašao u inervaciju života i osetio sve damare i pulsiranja koja odjednom podstiču i sputavaju vitalističko potvrđivanje egzaltiranog poleta u zadovoljstvo i sreću. Takav osećaj života predstavlja njegovo vrhunsko znanje do koga je on došao čulnim doživljajem sveta. To je doprinelo da njegov stoicizam ima čvrsto utemeljenje, ali i kob koja narušava zdravlje:

„Ja poimam dobro neminovnost zala,
Sklop celog života, sa tugom i bedom,
Ja znam šta je sudba sviju ideala, –
*Moje znanje vidiš mi na licu bledom.*⁶“

(Misao)

Rakićev stih: „Kad srce zapišti, misao je kriva“, kao da predstavlja nastavak Dučićevog sagledavanja Boga izraženog stihom: „Sreća našeg srca i kob našeg uma“. Oba stiha ističu da misao/ um sputava srce/ emociju. I dok će se Dučić pozabaviti odgovorom šta je, gde je i čemu je Bog (*Pesme Bogu*), Rakić će se zadržati na prizemnosti

⁶ Podvukao P.J.

svoje misli, koja ga „kao zver“ zgrabi i nosi „u predele suza“, jer „ona gospodari“ sve dok „smrvljenog me pusti kad zora grane/ iz crnih dubina razjapljenog pakla...“ (*Misao*).

Nema pomirenja između misli i srca. To je nepomirljivost koja „kosti lomi kao da su od stakla“. Ona je pretnja po zdravlje, jer misao lirski subjekt vodi po dubinama „razjapljenog pakla“, a srce je tu nemoćno. Srce nema snagu misli. Ono može da teži svetlosti života, ali nije sposobno da realno sagleda život u svim njegovim manifestacionim suprotnostima i iskušenjima.

Znanje, kao pogubna slika sveta, i sentimentalno srce, prepliću se kao oznake bića lirskog subjekta i u pesmi *Osvit*. U ovoj pesmi, za razliku od drugih pesama, znanje nije odraz pesimističke slike sveta, već predstavlja životvornu radost, jer predstavlja dokaz o životu nasuprot mrtvilu:

„Ja znam, to mrtvilo je pusta varka.
Obmana hladna kao santa leda;
Ja znam: životom buja svaka tvarka,
*I hiljadu očiju me gleda.*⁷“

(*Osvit*)

Ovo znanje predstavlja odjek životvornog optimizma, kao realitet, jer ne dolazi kao saznanje iz vizure lirskog subjekta, već kao znanje koje dolazi spolja, kao svojevrsni nanos nasleđenog, a ne stečenog znanja. To znanje ima svoj izvor u hrišćanskom učenju da je Bog tvorac svega.

U narednoj strofi pesme *Osvit*, preplašeno „starim gresima“ koji „u zasedi stoje“, plahovito srce lirskog subjekta nije moglo ravnodušno da isprati već „mlaz ledeni kajanja i strave/ Preplavi namah bedno srce moje“. To je srce koje sve oseća. Njega bole svi gresi, ali srce neće dovesti do kolebanja lirski subjekt kad dođe čas da se krene u presudnu bitku. Lirski subjekt ovako sebe bodri:

⁷ Podvukao P.J.

„Srčana budi, bedna dušo moja
i neka te sada ništa ne koleba“.

Dakle, duša treba da bude srčana, kao srce. Iako plahovito srce nije kukavičko. Srce se ne rukovodi umnom svrsihodnošću, već emocijom. Zato se lirski subjekt i poziva na srčanost, hrabrost koja dolazi iz srca, a znanje o životu tek služi kao podstrek srčanoj duši da „Preživi muke rassetoga Hrista“ (*Osvit*).

U Pesniku, Rakić kao da se obračunava sa svim ljudskim zabludama, kako književnim, tako i vanknjiževnim. Rakić se u ovoj pesmi obraća „pesniku prevratniku“ (Delić 2008:30), to je pesnik kojeg je „Gospod izdvojio iz mnoštva“ (Delić 2008:30), derivajući mu „svetu iskru“. Zato Rakić, kao pesnik, svestan svoga sjaja, imperativno, učiteljski blagonaklono, ali nepokolebljivo, budućem pesniku daje zadatak da krene u sveti obračun sa okoštanim predrasudama. „Imperativi – kresni, obasjaj, sruši, razbij, razmahni, goni – kao da ne dolaze iz parnosavske mirnoće i hladnoće, već iz nekih starih vremena budućih avangardnih vremena“ (Delić 2008:30). Smatramo da se i u toj inventivnoj anticipaciji onoga što dolazi sadrži još jedna značajna poetska karakteristika Rakićeve poezije.

Na semantičkom planu, u stihu „Gospod ti je dao svetu iskru“ nalazimo podtekst u Prvoj knjizi Mojsijevoj. „Sveta iskra“ je ništa drugo do simbol za reč. Pesnik pesniku imperativom kresni, podstiče mogućnost da sazna, da postane svestan svoga znanja i moći da može da „obasja tamo gde pesnici žive“, kako bi konačno postali svesni svoje „majušnosti“. Dakle, pesnik pesniku u naponu snage savetuje da osvetli prostor u kome žive pesnici kako bi oni konačno postali svesni jedni drugih, kako bi postali svesni svoga sopstva, moći i nemoći, uzvišenosti i gordosti, veličine i majušnosti, skromnosti i sujete. Ovim savetom, lirski subjekt svog pesnika izdiže za stepen više nad ostalim pesnicima, jer on ima moć koju oni nemaju. A lirski subjekt je, kao sveznajući savetodavac, „pesnik nad pesnicima“.

U trećoj pesmi Pomračine, Rakić nedvosmisleno pokazuje svoju veru u Boga. Priznanjem da ne može da stvori „svet novi i bolji“ o kome je pevao, pokazuje, sa jedne strane, ograničenu stvaralačku moć pesnika,

pa i same poezije, a sa druge strane se potvrđuje vrhunska kreatorska sposobnost gospoda Boga. Zato pesnik, iako „tužna srca“ mora da prizna „bolnu tajnu“:

„Ja bih tužna srca i pognuta čela
Rek`o bolnu tajnu što me davno kolje:
„Ja znam dobro, Bože, mane tvoga dela,
No ništa ne mogu zamisliti bolje.“

(Pomračine, III)

Ovi stihovi još jednom dokazuju nesumnjivost Rakićevog realnog odnosa u doživljaju okoline, ali i iskrenost, kako prema drugima, tako i prema sebi. Ove poetičke karakteristike su najviše doprinele da, iako anahrona, njegova poezija i danas odiše svežinom i sija svetlošću istinitosti.

Navedenim stihovima dokazujemo Rakićevu raspolućenost između srca i uma, koja se nalazi u podtekstu „bolne tajne“ „što (ga) davno kolje“. Na mane Božjeg dela ukazuje srce, emocija lirskog subjekt koja uzrokuje empatiju sa svim ranama njegovog roda. Međutim, koliko god da čovek, iz prizemnih sfera sagledavanja, osuđuje Boga, ipak, Rakić je svestan iluzornosti takvog činjenja. To je rezultat znanja. On ne može, čak ni da „zamisli“ ništa bolje od sveta koji je stvorio Bog, a kamo li da ga sam, prema svojim stihovima, stvori. Na kraju, ovim stihovima je potvrdio savršenost Božije kreacije i ograničenost pesničkog kreativnog čina.

U ciklusu pesama koje su nastale na Kosovu, religioznom tematikom izdvaja se pesma Napuštena crkva. Rakić nije dao pesničku sliku napuštene crkve, kao objekta. On ne slika napuštenu crkvu spolja, recimo kao ruinu svetinje zaraslu u korov, već je predstavlja iznutra. Njena unutrašnjost je bila pesniku zanimljivija nego spoljašnjost. Pesnički oslikana stravičnost napuštenog hrama iznutra, na metafizičkom planu deluje još strašnije.

Baćena ikona na pod zaboravljene crkve dodatno potvrđuje napuštenost crkve:

„Leži stara slika raspetoga Hrista.
Mlaz krvi curi niz slomljena rebra;
Oči mrtve, usne blede, smrt ista;
Nad glavom oreol od kovanog srebra,“

(Napuštena crkva)

Oživljena slika stradanja Hrista na ikoni, predstavlja njegovo ponovljeno stradanje u napuštenom hramu, gde leži na memljivom podu dok „mlaz mu krvi curi niz slomljena rebra.“ Ponovo usmrćen, okićen oreolom „od kovanog srebra“, „leži Hristos sred pustoga hrama.“ Isticanjem opustelosti hrama, omogućava se uspešno poentiranje u poslednjoj tercini soneta, gde do izražaja dolazi bezgranični osećaj metafizičke napuštenosti, jer je opustelost, omogućila isticanje uzaludnosti večnog čekanja:

„Sad sam u pustoj crkvi, gde kruže vampiri,
Očajni i strašan, Hristos ruke širi,
Večno čekajući pastvu, koje nema...“

(Napuštena crkva)

Hristos „očajan i strašan“ krvavih rana, sa poda crkve „ruke širi“ ka kupoli napuštenog hrama. Tako njegovo čekanje, neizrečena molitva, usled ponovljenog žrtvovanja dobija vanzemaljske razmere. To je molitva koja se ne izgovara. Ona se saopštava ćutke raširenim rukama za zagrljaj. „Hristos ruke širi“, ali zagrljaj ostaje prazan, jer u opustelom hramu, lišenom ljudskosti, još samo vampiri kruže. To je napuštenost metafizičkih razmera, jer je lišena nade u mogućnost povratka, ne samo čoveka, već onoga što je ljudsko.

Na kraju, možemo zaključiti da u Rakićevoj poeziji religiozna tematika nije prisutna u meri u kojoj je prisutna ljubavna ili rodoljubiva. Ona je prisutna kroz religiozni osećaj Milana Rakića i utemeljenosti njegovog bića u hrišćanstvu, kojeg je on bio svestan kao apriorne datosti. Rakić nije spevao nijednu pesmu koja je neposredno sadržinom vezana za religioznu tematiku, ali je zato dobar deo njegovih pesama protkan iskrenim religioznim osećanjem. Na semantičkom planu je manifestacija

tog religioznog osećanja toliko značajna da se nameće kao vrlo važan činilac Rakićeve poetike. To će reći da, ukoliko možemo na semantičkom planu da utvrđujemo filozofski stoicizam, socijalna i etička značenja pesama i pojedinih stihova, možemo govoriti i o religioznom značenju Rakićevih stihova kao bitnoj poetičkoj karakteristici njegove poezije.

LITERATURA

Izvor:

1. Milan Rakić, *Pesme*, priredio Živomir Stojković, Prosveta, Beograd, 1974.

Citirana literatura:

1. Atanasijević Ksenija (1938) „Stoicizam Milana Rakića“, *SKG*, LIV, 1938, 427-432.
2. Gavrilović Zoran (1970) „Milan Rakić“, u: Milan Rakić, *Pesme*, MS, SKZ, Novi Sad, Beograd.
3. Gavrilović Zoran (1977) „Legenda o pesimizmu“, u: *Zapisi o srpskim pesnicima*, Slovo ljubve, Beograd, 51-90.
4. Đurić Vojislav (1995) „Milan Rakić“, u: Milan Rakić, *Pesme*, priredio M. Milošević, Kairos, Novi Sad, 143-157.
5. Đurić Milorad (1995), *Ogledi o ljubavi*, Grigorije Božović, Priština.
6. Kršić Jovan (1972), „Pesničko delo Milana Rakića“, u: Od Vojislava do Bojića, priredio M. Pavlović, Nolit, Beograd, 226-240.
7. Lazarević Branko (1975) *Kritički radovi Branka Lazarevića*, priredio Dušan Puvačić, MS, Novi Sad, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1975.
8. Milošević Miloš (1995) „Milan Rakić i moderna“, u: Milan Rakić, *Pesme*, Kairos, Sremski Karlovci, 1995, 105-134.
9. Pavlović Miodrag (1974), *Poezija i kultura*, Nolit, Beograd, , str. 141-150.
10. Sekulić Isidora (1972) „Rakić poet i njegova poezija“, u: „Od Vojislava do Bojića“, 241-267.

11. Skerlić Jovan (1961) „Milan Rakić“, u: Kritike, izbor i redakcija Radomir Konstantinović, MS, SKZ, Novi Sad, Beograd, 109-122.
12. Strajnić Nikola (2009) *Ogledi o književnosti i slikarstva*, Logos, Bačka Palanka, 465-479.
13. Čurčin Milan (1912) Versifikacija Milana Rakića, SKG, XXVII, br. 11, 1. jun. 842-853.

Predrag Jasović

RELIGIOUS THEMES IN MILAN RAKIĆ'S POETRY

Abstract: In this paper, we are pointing out the possibility of reading Milan Rakić's poetry in a new light. We have opened this topic on religious theme as one of the main themes, not only in Milan Rakić's poetry, but also in poetry of all Serbian modernistic poets. Rakić, along with Dučić, has been considered as a creator of the modern poetic expression. It is believed that both of them have showed immense vocalic, semantic and artistic possibilities of the Serbian language. Rakić is rarely disputed, and as a poet he has never been marginalized. Today, we consider him as central pillars of Serbian poetry in every domain of its ratification, but primarily in love and reflexive domain. Therefore, we believe that it is of great importance to determine the extent to which Milan Rakić participated in the shaping of Serbian literary tradition in the field of religious themes, application of religious pathos and religious subtext, as well as how his basic poetry preoccupation in themes is imbued with religious topics

Keywords: Milan Rakić, religious themes, poetics.